

OCENA NADWYŻEK SIŁY ROBOCZEJ W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Adam Marcysiak, Agata Marcysiak
Akademia Podlaska w Siedlcach

Abstrakt. Rolnictwo polskie charakteryzuje się wysokimi nadwyżkami siły roboczej w gospodarstwach rolnych. Celem opracowania jest ocena tych nadwyżek. Oceny tej dokonano z wykorzystaniem dwóch kryteriów: obiektywnego i subiektywnego.

Słowa kluczowe: polskie rolnictwo, nadwyżki siły roboczej, kryterium obiektywne, kryterium subiektywne

WSTĘP

Polska należy do grupy krajów charakteryzujących się dużym udziałem ludności zatrudnionej w rolnictwie w stosunku do ogółu ludności czynnej zawodowo. W 2007 roku odsetek pracujących w rolnictwie wynosił 15,0% i był najwyższy spośród wszystkich krajów UE z wyjątkiem Rumunii (30,6%). W pozostałych krajach UE udział ten kształtował się od około 1% w Wielkiej Brytanii do około 8-12% w Bułgarii, Grecji, Litwie, Łotwie i Słowenii. Pracujący w polskim rolnictwie stanowili około 1/5 wszystkich pracujących w unijnym rolnictwie [Frenkel 2008].

Występowanie bezrobocia we wszystkich działach gospodarki zahamowało odpływ ludności wiejskiej do zawodów pozarolniczych. Na osobach mieszkających na wsi i pracujących dotychczas poza rolnictwem wymuszało to często powrót do zawodu rolnika. Wzrost zasobów siły roboczej ponad rzeczywiste potrzeby gospodarstw rolnych spowodował nasilenie zjawiska bezrobocia ukrytego. Przez bezrobocie ukryte w rolnictwie należy rozumieć nadwyżki siły roboczej występujące wśród osób statystycznie traktowanych jako pracujące w gospodarstwie indywidualnym [Frenkel 2002].

Główne badanie bezrobocia ukrytego w rolnictwie indywidualnym zostało przeprowadzone przez GUS w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 1996. Populacja osób mogących w całości lub częściowo zrezygnować z pracy w gospodarstwie liczyła wówczas 917 tys. osób, w tym wśród mieszkańców wsi – 827 tys. [Aktywność ekonomiczna... 1997]. Po 1996 roku temat ten nie był uwzględniany w badaniach GUS. Pominięto go także w Narodowym Spisie Powszechnym 2002.

Na podstawie badań IERiGŻ przeprowadzonych w 2000 roku ustalono, iż oprócz 754 tys. osób będących w wieku produkcyjnym, mogących w całości zająć się pracą poza gospodarstwem, blisko 850 tys. pracuje w gospodarstwie wyłącznie w sezonach nasilonych prac rolnych [Michna 2002].

MATERIAŁ I METODY

Celem niniejszego opracowania jest próba oceny nadwyżek siły roboczej w gospodarstwach rolnych. Dokonano jej z wykorzystaniem dwóch kryteriów: obiektywnego i subiektywnego.

W kryterium obiektywnym podstawą oceny nadwyżek siły roboczej jest zakres angażowania w pracę w gospodarstwie. W kryterium tym wskazuje się osoby, których wkład czasu pracy w gospodarstwo jest niewielki, a praca wynika jedynie z braku możliwości zatrudnienia poza gospodarstwem. Głównym kryterium zaliczania do nadwyżki pracujących w rolnictwie jest tutaj liczba miesięcy pracy w gospodarstwie rolnym. Wszystkie osoby pracujące trzy miesiące lub mniej zostają uznawane za zbędne. Dla pozostałych osób, tzn., pracujących dłużej niż trzy miesiące, zostało zastosowane dodatkowo kryterium przeciętnej dziennej liczby godzin pracy. Osoby pracujące w ciągu dnia trzy godziny lub mniej również zaliczono do nadwyżek siły roboczej w gospodarstwie [Aktywność ekonomiczna... 1997].

Podstawą oceny nadwyżek siły roboczej w kryterium subiektywnym jest opinia użytkownika gospodarstwa rolnego. Użytkownicy oceniają każdą osobę pracującą w gospodarstwie pod kątem możliwości całkowitego lub częściowego przejścia do pracy poza gospodarstwem przy założeniu, że gospodarstwo ma dalej funkcjonować na niezmiennym poziomie. Zdecydowana opinia użytkownika, mówiąca o całkowitej zbędności wkładu pracy w gospodarstwo rolne danej osoby, daje podstawę do uznania jej za faktycznie bezrobotną lub bierną zawodowo (w zależności od wieku), chociaż formalnie pomagającą w pracy w gospodarstwie. Wyodrębniona w ten sposób grupa ludności, ograniczona do wieku produkcyjnego, jest zaliczana do nadwyżek siły roboczej.

Stwierdzenie użytkownika, że dana osoba jest zbędna częściowo wynika ze specyfiki pracy w gospodarstwie rolnym. Osoby oceniane jako zbędne częściowo mogłyby podjąć pracę poza gospodarstwem rolnym w niepełnym wymiarze czasu pracy lub sezonowo.

Materiałem badawczym wykorzystanym w opracowaniu były dane dotyczące stopnia aktywności zawodowej ludności zamieszkałej w 75 gospodarstwach indywidualnych zlokalizowanych w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego, w powiatach siedleckim i sokołowskim. Badania obejmowały 2007 rok.

WYNIKI BADAŃ

W badanych gospodarstwach ludność w wieku 15 lat i więcej liczyła w 2007 roku 226 osób. Udział mężczyzn w tej grupie wynosił 51,3%. Charakterystyczną cechą ludności związanej z rolnictwem indywidualnym jest wysoki poziom aktywności zawodowej [Frenkel 2008]. Spośród ludności w wieku 15 lat i więcej, zamieszkującej badane gospodarstwa, 65,9% stanowiły osoby aktywne zawodowo. Aktywność zawodowa przejawiała się głównie w wykonywaniu pracy, bowiem wskaźnik zatrudnienia (udział pracujących w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej) był również wysoki i wynosił 62,8% (tab. 1).

Tabela 1. Ludność w badanych gospodarstwach w wieku 15 i więcej lat według płci i wieku w 2007 roku

Table 1. Population of the investigated farms aged 15 and over according to the sex and age in 2007

Wyszczególnienie Specification	Ogółem Total		Aktywni zawodowo – Active people						Bierni zawodowo Passive	
			pracujący wyłącznie lub głównie w gospodarstwach working only or mainly on a farm		pracujący poza gospodarstwem working outside a farm		bezrobotni unemployed			
	osoby persons	%	osoby persons	%	osoby persons	%	osoby persons	%	osoby persons	%
Ogółem – Total	226	100,0	97	100,0	45	100,0	7	100,0	77	100,0
Mężczyźni – Men	116	51,3	52	53,6	27	60,0	4	57,1	33	42,9
Kobiety – Women	110	48,7	45	46,4	18	40,0	3	42,9	44	57,1
Wiek – Age										
przedprodukcyjny pre-productive	23	10,2	–	–	–	–	–	–	23	29,9
produkcyjny productive	157	69,5	86	88,7	45	100,0	7	100,0	19	24,7
mobilny mobile	93	40,8	44	45,4	24	53,3	6	85,7	19	24,7
niemobilny immobile	64	27,8	42	43,3	21	46,7	1	14,3	–	–
poprodukcyjny post-productive	46	20,3	11	11,3	–	–	–	–	35	45,4

Źródło: obliczenia własne.
Source: own calculation.

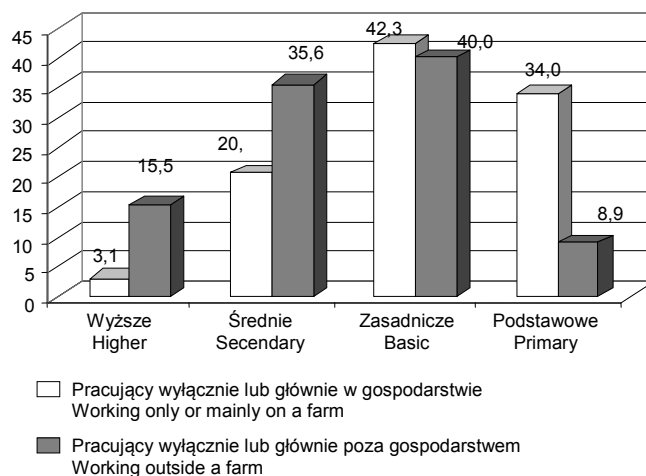
Mężczyźni odznaczali się zarówno wyższym poziomem aktywności zawodowej, jak i poziomem zatrudnienia niż kobiety. Współczynnik aktywności zawodowej dla męż-

czynzn wynosił 71,5%, natomiast dla kobiet 60,0%, a wskaźnik zatrudnienia odpowiednio: 68,1% i 57,3%. Niższy poziom aktywności zawodowej kobiet wynikał z tego, iż miały one mniejszy niż mężczyźni udział w populacji pracujących (44,4%, wobec 55,6%) oraz przeważały w populacji osób biernych zawodowo.

Czynnikiem, który w sposób istotny różnicował populację osób w badanych gospodarstwach był wiek. Wśród osób pracujących, zamieszkujących badane gospodarstwa, dominującą grupę stanowiły osoby pracujące wyłącznie lub głównie w gospodarstwach (68,3%). Udział kobiet w tej grupie wynosił 46,4%. Ponad połowa pracujących w gospodarstwach to osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym lub poprodukcyjnym.

Mimo iż bezrobocie jawne w badanych gospodarstwach nie należało do najwyższych (stopa bezrobocia 4,7%), to jednak głównie ludzie młodzi w sposób szczególnie dotknięci byli tym problemem. Średni wiek osoby bezrobotnej to 24 lata.

Wyniki spisów rolnych wskazują na niekorzystną strukturę wykształcenia ludności chłopskiej, w porównaniu z innymi grupami ludności nie związanymi z rolnictwem indywidualnym [Aktywność... 2003]. Sytuacja ta zyskuje potwierdzenie w materiale badawczym dotyczącym omawianych gospodarstw (rys. 1).

Rys. 1. Struktura ludności pracującej w badanych gospodarstwach według poziomu wykształcenia w 2007 roku

Źródło: obliczenia własne.

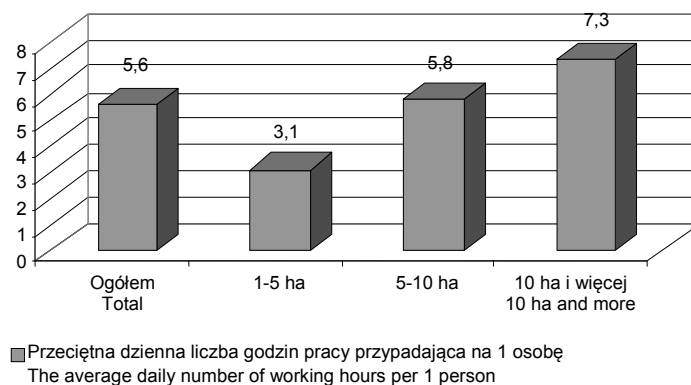
Fig. 1. The structure of working population in the investigated farms according to the education level in 2007

Source: own calculation.

Wśród ludności pracującej wyłącznie lub głównie w gospodarstwach najliczniejszą grupę stanowiły osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (42,3%). Co trzecia osoba pracująca w gospodarstwie miała wykształcenie podstawowe. Osoby z wyższym wykształceniem stanowiły zaledwie 3,1%. Niski poziom wykształcenia ludności rolniczej wpływa ujemnie nie tylko na rozwój rolnictwa i jego modernizację, lecz także utrudnia odpływ zbędnej siły roboczej do pracy w zawodach nierolniczych [Frenkel 2003].

Zdecydowanie lepszą strukturą wykształcenia charakteryzowała się ludność pracująca poza gospodarstwem. Osoby z wykształceniem wyższym stanowiły tutaj 15,5% pracujących. Wykształcenie średnie miało 35,6% osób. W sumie wykształcenie na poziomie ponadpodstawowym miało 91,1% osób. Sytuacja ta świadczy o tym, iż negatywna ze względu na wykształcenie selekcja do zawodu rolnika dokonuje się nie tylko w wyniku migracji, lecz także przez odpływ o charakterze niemigracyjnym [Szafraniec 2006]. Wówczas to część potencjału edukacyjnego osób pracujących poza gospodarstwem może być wykorzystana także w gospodarstwie.

Jednym z istotnych czynników pozwalających ocenić sytuację na rynku pracy jest wymiar i struktura czasu pracy osób pracujących. Wyniki badań dotyczące omawianej grupy gospodarstw pozwalają na stwierdzenie, że grupa pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym jest bardzo niejednorodna pod względem wkładu czasu pracy. Przeciętna dzienna liczba godzin pracy w skali roku wynosiła 5,6 godziny (rys. 2). Czas pracy mężczyzn był nieco dłuższy niż kobiet i wynosił 5,8 godziny, podczas gdy kobiet – 5,3 godziny.

Rys. 2. Przeciętna dzienna liczba godzin pracy osób pracujących wyłącznie lub głównie w badanych gospodarstwach według powierzchni użytków rolnych w 2007 roku

Źródło: obliczenia własne.

Fig. 2. The average daily number of working hours of people working only or mainly in the investigated farms according to the area of arable land in 2007

Source: own calculation.

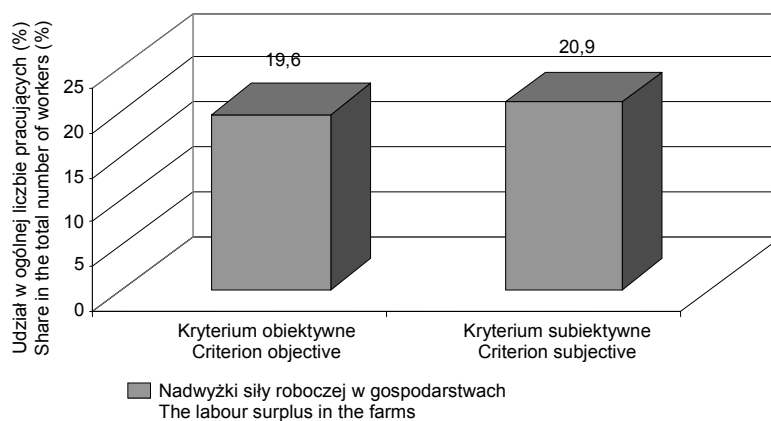
W odniesieniu do badanych gospodarstw obserwowano zależność istniejącą pomiędzy liczbą godzin pracy, a powierzchnią użytków rolnych gospodarstwa. Najkrócej pracowano w gospodarstwach najmniejszych, o powierzchni 1-5 ha UR. Przeciętna dzienna liczba godzin pracy w skali roku w tych gospodarstwach wynosiła 3,1 godziny. W miarę powiększania się obszaru gospodarstwa wzrastała także dzienna liczba godzin pracy. W gospodarstwach o powierzchni 10 ha UR i większych pracowano przeciętnie 7,3 godziny.

W gospodarstwach rolnych najmniejszych (1-5 ha) największy udział mieli pracujący przeciętnie do trzech godzin dziennie – 51,2%. W gospodarstwach z przedziału 5-10

ha UR co druga osoba pracowała 5-7 godzin dziennie. W największych spośród badanych gospodarstw (o powierzchni 10 ha i więcej) ponad 48,2% osób pracowało powyżej siedmiu godzin dziennie.

Zakres zaangażowania osób w prace w gospodarstwie stał się podstawą do oceny nadwyżki siły roboczej w kryterium obiektywnym. Nadwyżki siły roboczej tkwiące w gospodarstwach przeciwdziałają wzrostowi wydajności pracy, a tym samym zwiększeniu dochodów ludności rolniczej [Zegar 2008].

Według kryterium obiektywnego, wśród pracujących wyłącznie lub głównie w badanych gospodarstwach 19,6% stanowiła ludność angażująca się w produkcję rolniczą w ograniczonym wymiarze czasu pracy (rys. 3).

Rys. 3. Nadwyżki siły roboczej w badanych gospodarstwach w 2007 roku

Źródło: obliczenia własne.

Fig. 3. The labour surplus in the investigated farms in 2007

Source: own calculation.

Zbiorowość osób, która zdaniem użytkowników badanych gospodarstw mogłaby przejść całkowicie lub częściowo do pracy poza gospodarstwem bez szkody dla produkcji rolnej, liczyła w 2007 roku 20,9% ogółu pracujących w gospodarstwach.

Nadwyżka siły roboczej wyłoniona na podstawie obu kryteriów jest znacząca. Mimo iż tylko część tej grupy stanowią potencjalni bezrobotni, to jednak, gdy uwzględni się dużą konkurencję i szczupłość rynku pracy, zatrudnienie tych osób nadal pozostaje dużym problemem. Przedstawiona na przykładzie badanych gospodarstw skala zjawiska potwierdza fakt, iż gospodarstwa rolne stają się w dużym stopniu przechowalnią osób mogących w każdej chwili zwiększyć rozmiar bezrobocia jawnego. Osoby te trwale pozostają jednak w gospodarstwach, oddziałując na ich wyniki ekonomiczne.

WNIOSKI

1. Rolnictwo polskie posiada duże nadwyżki siły roboczej wśród osób deklarujących pracę w gospodarstwie rolnym jako wyłączne lub główne zajęcie.

2. Nadwyżka osób pracujących w badanych gospodarstwach, wyłoniona na podstawie obu kryteriów, jest znacząca (19,6-20,9% ogółu pracujących). Mimo iż tylko część tej grupy stanowią potencjalni bezrobotni, to jednak zatrudnienie tych osób stanowi duży problem społeczny.

3. Czynnikiem wewnętrznym blokującym redukcję nadwyżki siły roboczej w gospodarstwach jest niski poziom wykształcenia; jest on wynikiem trwającej od dawna negatywnej selekcji osób pozostających w rolnictwie.

4. Zmiany liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym są głównie determinowane przez sytuację na rynku pracy; wzrost nadwyżek siły roboczej w gospodarstwach blokuje przemiany strukturalne i poprawę efektywności wytwarzania. Dodatni wpływ na możliwość zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie mają renty strukturalne oraz zagraniczne migracje zarobkowe ludności.

LITERATURA

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski NSP 2002. 2003. GUS, Warszawa.
- Aktywność ekonomiczna ludności związanej z rolnictwem. Cz. 2. PSR 1996. 1997. GUS, Warszawa.
- Frenkel I., 2002. Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996-2000. *Więś i Roln.* 3, 116-118.
- Frenkel I., 2003. Ludność zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian. PAN, IRWiR, Warszawa.
- Frenkel I., 2008. Ludność wiejska. W: Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi. Red. J. Wilkin, I. Nurzyńska. FDPA, Warszawa, 47-57.
- Michna W., 2002. Źródła utrzymania ludności wiejskiej i wykorzystanie zasobów siły roboczej w różnych regionach. Stud. Monogr. Inst. Ekon. Roln. Gosp. Żywn. 108.
- Szafranec K., 2006. Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. PAN, IRWiR, Warszawa.
- Zegar J.S., 2008. Dochody rolników po akcesji do UE. W: Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w roku 2007. Red. A. Kowalski. IERiGŻ, Warszawa, 62-73.

THE ASSESSMENT OF LABOUR SURPLUS IN AGRICULTURAL FARMS

Summary. Polish agriculture is characterised by high labour surplus in agricultural farms. The aim of the study is showing the methods used for assessment of labour surplus in agricultural farms. The assessment was made considering two criteria: objective and subjective.

Key words: Polish agriculture, labour surplus, objective criteria, subjective criteria

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 8.04.2009

Do cytowania – For citation: Marcysiak A., Marcysiak A., 2009. Ocena nadwyżek siły roboczej w gospodarstwach rolnych. J. Agribus. Rural Dev. 2(12), 119-125.